

SZÁZADUNK TUDOMÁNYÁNAK SZELLEME.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

III.

A metafizika újjászületése. — Irracionalista áramlatok és az intuíció. — Az «életfilozófia», mint visszahatás a XIX. század racionalizmusára és módszertani liturgiájára. — Az egyedinek jelentősége az általánossal szemben. — «A tudomány összeomlása». — Herakleitos és Parmenides mai ellentéte. — Élet és gondolkodás. — A tudomány céljának félreértése. — A filozófiai rendszerek alkonya.

Hogyan tükrözi vissza s emeli öntudatba a XX. századi társadalom kultúrájának s tudományos gondolkodásának szellemét a *filozófia*?

A XVIII. század felvilágosodása nem akarja elismerni a metafizika jogosultságát: a XIX. század elejének romantikája viszont a legfőbb tudománynak tartja. A XIX. század pozitivizmusa megint úgy néz a metafizikára, mint az emberi gondolkodás életrajzának arra a szakaszára, amikor az elme gyermekbetegségen megy keresztül. A század utolsó évtizedeinek új-kantianizmusa is a filozófiát kimerítve látja az ismeretelméletben, mely tagadó állásponton van a metafizikával szemben. Most a XX. század filozófiája kitör az ismeretelmélet negatív korlátai közül: bátorsága támad a metafizikai eszmélkedésre. Szemében az újkantianus ismeretkritika mindig csak a megismerés határait szabja meg, Nietzsche szavával «félénk tartózkodástan», az igazság feltételeinek számontartója, de nem egységes világképet teremtő erő: legfeljebb csak kapu az igazság «szentélyéhez», a metafizikához.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1942. évi 775. számában.

A század elején először Bergson szegezi szembe a szaktudományokkal a metafizikát: az előbbiek csak viszonylagos ismereteket, pusztán fogalmi szimbólumokat tudnak adni, az utóbbi ellenben, mint az Abszolútum tudománya, a valóságnak egyedi és egyszerű lényegét közvetlenül képes megragadni. A merész képzeletű s Platon szemléletes nyelvén megszólaló gondolkodó az értelemmel, amely mindig csak a dolgokban rejlő általános, ismétlődő, közös mozzanatokot fogja fel, szembeállítja az *intuíciót*, amellyel mintegy a dolog belsejébe helyezkedünk, hogy itt megpillantsuk és szemléljük azt, ami egyszeri és egyetlen lényeg. Az értelem fogalmi elemzése már ismert, változatlan elemekre bontja szét a dolgot, tehát olyasmire vezet vissza, ami nem maga a dolog, hanem csak ennek szimbóluma: az intuíció ellenben magát a dolgot ragadja meg. Az értelem a fogalomtól halad a dolog felé, az intuíció a dologtól a fogalom felé. Az előbbi csak a merev, mozdulatlan létet, az utóbbi a folytonos levést, az örökös teremtő folyamatot fogja fel. Mert minden pillanat az előzőhöz képest új, minőségileg különböző, kiszámíthatatlan.

Bergsonnak ez az antiintellektualista iránya a legszorosabb összefüggésben van antimechanisztikus felfogásával: az értelem atomokkal, szigorú okviszonnal, mennyiségi jelképekkel dolgozik, tehát már a mechanisztikus gondolkodásmódra és világnézetre van eleve utalva. Ellenben az ösztön s a belőle sarjadzó intuíció az élő valóságot, ennek sokféle minőségét, a folyton teremtő egyedi fejlődést ragadja meg, tehát nem a holt, passzív anyagnak, hanem a cselekvő Életnek közvetlen szemlélete. Az értelem az Életet nem tudja fölérteni, mert csak *kívülről* merev fogalmi skémák durva hálójába fogja, holott az élet *belülről* áramlik s az életnek ezt a teremtő lendületét (*élan vital*) csakis a magát elevenen beleélő közvetlen intuíció tudja megragadni. S ez a metafizikai felfogás, különféle változatban és árnyalatban, századunk gondolkodásának egyik tipikus jegye.

Az élet-, társadalom-, jog-, történet- és lélektudományban a XIX. század mechanisztikus szellemével szemben — mint láttuk — az *Élet* eszméje lép előtérbe, amelyben az Egész a részek fölött uralkodik. S amint ezek a tudományok

probléma-tudatukban s gondolkodásmódjukban vitalisztikus színezetet kapnak : most hasonlóképp a filozófia is részben *életfilozófiává* alakul át, az ész racionalizmusa helyett az élet irracionális mivoltát s ennek intuitív látásmódját teszi meg tengelyévé. A század eleje óta olyan jellegzetes filozófiai irányok lendülnek fel s ragadják meg a rájuk már eleve diszponált társadalom lelkét, amelyekben az Élet fogalma diadalmaskodik, az Élet gyakorlati hatalma elhalványítja s jelentőségében lefokozza az elvont elméletet s ennek igazságfogalmát. Az *intensity of life*től duzzadó Amerika kifejleszti a *pragmatizmust*, amely szerint az Élet uralkodik a gondolkodás, a gyakorlat az elmélet fölött : az igazság ismertetőjegye csak a cselekvésre vonatkozó haszon, a megismerés az élet pusztá eszköze, amelynek igazságértékét csak az adja meg, vajjon az Életet fejleszti-e.

Ugyanekkor Dilthey alkalmatlannak bélyegzi az elvont analitikus gondolkodásmódot, a XIX. század jellegzetes ismerőjeljárását, a történések folytonos összefüggésének, főképp a szellemi-történeti életösszefüggéseknek felfogására. A világnézetek végső gyökereit a feláramló Életben tapogatja ki : nem a világból kell az Életet megérteni, hanem megfordítva : az Élet jelentéséből kell jutnunk a világhoz. *Eucken*nek szinte prófétai sugallatú idealista aktivizmusa is antiintellektualista világnézet, amely az Élet önálló alakítására, az Élet emelésére és tágitására irányul. Szemében már a XIX. század végén az egész emberi történet nem egyéb, mint «az Élet önmagakeresése», az életmetafizika pedig az a törekvés, amely az életnek időfeletti értelméhez akar emelkedni, az élet szellemi egészéhez s a szellem egész életéhez.

Kierkegaard és *Nietzsche* a logocentrikus gondolkodású XIX. század fia ; biocentrikus filozófiájuk azonban a XX. században hat, mert ennek lelke hangzik rá igazán az értelem hatalmába vetett hit káprázatait szétromboló irracionális musokra. A múlt század közepén eltemetett *Kierkegaard*nak valóságos renaissance-a van manapság, mert azt hirdeti, hogy nincsen semmi szilárd, objektív, véglegesen lezárt, hanem csak levő exisztencia, ugrásszerű fejlődés, szubjektív személyes élet és igazság. A filozófia csak belső élményeink ügye

az objektív érvény lehetősége nélkül. A lét tartalmát nem ismerjük; értelme belső életünkben rejlik, de nem élményeinkre való reflexiónkban. A logikai gondolkodás, amely a világról objektív képeket és fogalmakat ígér, merőben célját téveszti. Az igazság csak szubjektív, mert az egyéniségtől függ. Sőt ezt a gondolatot Kierkegaard meg is fordítja: a szubjektivitás az igazság. És Nietzsche is hasonlóképen nem a saját kora, hanem a XX. század fogékony lelke számára hirdeti plasztikus, a gondolatok minden árnyalatát kifejező, művészi sugalmazó nyelvén, hogy a fogalmi megismerés csak az Életnek, a hatalomra törő akaratnak szolgálatában áll s nem alkalmas arra, hogy a valóságot híven megragadjja. A dolgokról csak metaforákban, fetisizisztikusan gondolkodunk, a magunk tulajdonságait vetítjük beléjük. A megismerés célja csak a dolgok felett való uralkodás, az Élet fejlesztése. Gondolkodásunk formái, a kategóriák, csakis biológiai-hasznossági eredetűek. Minden emberi gondolkodás mögött ösztönök és értékelések rejtőznek: a gondolkodás az akarat terméke. A gondolkodás törvényei csak a tőlünk logizált világ számára érvényesek. Űgynevezett «igazságaink» csak az emberi nem hasznosnak bizonyult tévedései. *Nietzsche*-nek ez a felfogása és az a gondolata, hogy nincsenek okok s törvények, nincsen kényszer, igazában nem a saját, hanem csak *Bergson* korában találunk visszhangra. Anyag, atom, lökés, nyomás stb. nem tények, hanem csak szubjektív interpretációk. A mechanika csak jelrendszer az egymással küzdő és egymást legyűró akaratquantumok tényei számára.

Az Élet hatalmát és elsőségét, másfelől a gondolkodás tehetetlenségét szegezi egymással szembe korunk egyik robusztus és jellegzetesen eredeti gondolkodója: *Klages*. Az életnek, az önfeléd, a magát az élményeknek odaadó, teremtő vitalitásnak legnagyobb ellenségét a mindent tudatossá tenni iparkodó szellemben látja. A valóság csak megélhető, de nem gondolható. Amennyiben mégis gondoljuk, eltorzítjuk. A valóság nem önmagukkal azonosnak megmaradó dolgok összege, hanem örökös folyás, változás, keletkezés és elmúlás. Az azonosság eszünknek pusztá fikciója s ezen épül fel a létezés, a megmaradó dolog, a szubsztancia

fogalma. A tudomány diadalmaskodik ugyan a természet felett, de a valóságtól mindjobban távolodik, fikcióival mind idegenebb lesz vele szemben, eleven sokszínűségét és minőség-gazdagságát fogalmilag lepárolja, rezgésszámokra redukálja, a mechanikus ismétlődés törvényeiben feloldja. A valóságnak ez a tudományos képe már nem az átélt valóság. A *Logos* megöli a *Bios*t, a valóság termékeny életerőit s ezek helyett mesterséges holt fogalmakat halmoz fel. A nemtudatos lelki élet a vitalitás áramlása, minden teremtő képesség forrása : a tudatos gondolkodás ellenben elidegenít a valósággal egy-nemű élményektől, ezeket kiszárítja s így az Életet megbénítja. Ezért a szellemet, «ezt a minden Életet megölnő hatalmat», száműzni kell. A cél : az ember legyen az Életnek újra eredeti tudattalan hordozója. Ehhez a célhoz vezető út csak a léleknek dionysosi belemerülése a természetbe s a vele való sympathikus egygyéválás.

Hová lesz azonban ezen az úton — kérdezhetjük Nietzsche tanítványától — az embernek sajátyszerű embersége? nem süllyed-e vissza az állatok vegetatív életébe? Jellemző, hogy a XIX. századi naturalizmus fájának ez a mi századunkba is áthajló vitalisztikus ága nem tud igazán virágba borulni : a *Logos* hívei mint vadhajást nyesegetik, mert meg vannak győződve, hogy a személyiség, a társas közösség, az emberi történet nem érthető a pusztá természeti létformákból : ezek sajátyszerű *szellemi* jelenségek. A XX. század filozófiája nagyrészt ezt bizonyítgatja a XIX. századdal s ennek mai naturalisztikus csökevényeivel szemben. S ennek a szellemnek ideális értékrendje van, amely objektív érvénnyel bír. A XX. század filozófiája törekszik kidolgozni platon-i aristotelesi nyomon az önértékek elméletét. S ezzel függ össze, hogy a legrangosabb filozófusok Euckentől és Bergsontól Sprangerig és Hartmann N.-ig pozitív álláspontot foglalnak el a vallás és a metafizika irányában is.

Az Élet filozófiájának imént jellemzett képviselői az ösztönből kisarjadt intuíció útján akarják a világot «megismerni». Az intuíció különféle formájának térhódítására jellemző, hogy még *Husserl* is, a logicizmus képviselője, akinek egész élete arra való vállalkozás, hogy a filozófiát «szigo-

rúan exakt tudománnyá» (*strenge Wissenschaft*) avassa, ennek elérésére fenomenológiájában az apriori lényeglátás (*Wesensschau*) intuitív alapján törekszik. Halála előtt ilyen címen írja meg hatyúdalát: «Az európai tudományok válsága» (*Die Krisis der europäischen Wissenschaften. Philosophia. Belgrad, 1937.*). De kérdezhetjük: jogunk van-e erről szólni? Vajjon nem haladnak-e sikeresen a tudományok eddig sohasem látott nagyüzemben a megismerésnek nagy-szerű célja: az objektív valóságismeret irányában, hogy általános érvényűen s mind behatóbb részletekben állapítsák meg azt, milyen a természet és a szellem világa? Vajjon nem éppen az utolsó évtizedekben hatolt-e bele a mikrofizika az atomoknak, a mikrobiológia a géneknek világába?

A tudományos munka világszerte ösztönösen tovább-folyik, az emberiség problématudata egyre gazdagodik s el-részleteződik, a gyakorlatban beváló, a technikában is szen-tesítést kapó elméleti-fogalmi megoldások száma egyre növe-kedik. S mégis a XIX. századnak a tudományért feltétlenül rajongó s a vallást is vele pótolni iparkodó optimizmusa most a XX. században megtorpan, az Élet hatalmával szem-ben a tudomány csődjének bizonyos árnyalata, a «Zusammen-bruch der Wissenschaft» hangulata férkőzik a lelkekbe: tetemes részük már nem várja a tudománytól sem a világ rejtélyeinek végleges megoldását, sem az Élet értelmének végső meghatározását. Mintha megrendülne az emberi ész erejébe vetett hit, noha a természettudományok egyre na-gyobb sikereket érnek el, a szellemi tudományok is meglepő módon gazdagodnak eredményekben, a technika pedig egye-nest eddig a képzelet szárnyain is alig utólérhető csodákat művel.

S mégis azoknak jórésze, akik a tudásról, az ész munkájá-ról elmélkednek, az életnek irracionális hatalmát értékesebb-nek tartják, mint a megismerésnek, a tudománynak erejét: az *irracionálizmus, az antiintellektualizmus különféle árnya-latban a XX. század tipikusan jellemző világnézeti iránya.* A korlélek társadalmi talajával is összhangban van ez a meggyőződés: annak, amit az ész tudománya megismertnek tekint, nincs igazi köze magához a léthez, az eleven való-

sághoz ; a tudomány sohasem tudja megtalálni az utat az egységes *egész*hez, ami éppen ezért mindig csak üres gondolat-szkéma, elméleti törekvések feladata marad. Az ész az elvontban és általánosban kielégítve tudja és érzi magát : az antiintellektualisztikus áramlat viszont az élet egyedi gazdagságának, ésszel föl nem érhető kimeríthetetlenségének elismerését követeli. Az Élet és Valóság nem szorítható és lajstromozható be mindenestül az ész tudományos fogalmi rendszerébe : a gondolkodás nem pusztán az általános alá foglalás, hanem szétválasztás, különszerűsítés, individualizálás is. A Világ és az Élet gazdagabb, sokrétűbb, színesebb változatú, semhogy minden benne ésszel felérhető lenne ; több, mint mérő mechanizmus és matematikum ; több, mint mérhető mennyiségek puszta summája : tele van eredeti, az általánosra vissza nem vezethető egyedi minőségekkel. Az ész tudománya az általánosnak kiszívására berendezett *módszertani liturgiájával* a modern kultúrát megmerevíti s az élet fölött szuveréne akar uralkodni. Pedig az élet a maga teremtő ösztönös dionysosi mámorával értékesebb, mint a túltudatos apollói tudomány. Az ész fogalmai túlságosan gyengék ahhoz, hogy az igazságot végleg és mindenestül megragadják és kifejezzék. Aki közvetlenül szemlélni tud, — és ez az igazi teremtő élmény — annak nincsen fogalmakra szüksége, hogy a szemléletet racionalizálva leírja. A tudományos, racionális fogalmak csak demokratizálják a megismerést, ellaposítják, az embert a valósággal való közvetlen élményszerű érintkezéstől eltávolítják, képtelenné teszik a szemlélésre, meggátolják abban, hogy diadalmaskodjék az Élettel való újraegyesülés által. Az általános és objektív tudomány feloldja az Élettel, a Valósággal való tudattalan kapcsolatot. A mai antiintellektualisták szeretnek hivatkozni a görög világ lehanyaglására, mint a tudomány következményére : Athén tönkrement, amikor az intuitív *Platon* művészi alkotása ködbe borult ; a művészi szemléletes mámor helyébe az Ész közvetett fogalmi világa lépett, amikor a platoni akadémia szelleme elplebejusodott. Az istenek megvetik az ösztöntől elszakadt, túltanult embereket, a sokat tudókat, az éppen ezért gögőseket. Az európai kultúrának

is egyébire van szüksége, mint tudományra, hogy valóban teremtő lehessen. Ott, ahol ma is alkot, azt nem a tudomány útján viszi végbe. A mai túlhajtott, még mindig mindent racionalizálni iparkodó tudomány — mondják — csak annak tanúsága, hogy a nyugati ember elvesztette a világritmussal és a saját irracionális lényegével való kapcsolatot: a fogalmaknak hamuszürkére kiégetett világában él.

A XX. századnak ez a tipikusan föllépő irracionalista gondolkodásmódja azonban nem veszi észre, hogy az észrt ugyancsak éppen az észttől kovácsolt fogalmi fegyverekkel támadja. A szabadon feltörő, ösztönös Életet akarja diadalra juttani az elvont, holt és merev fogalmakkal szemben. Az igazság világító tornyát azonban — már pedig az igazság fogalmára neki is szüksége van, mert a maga felfogását tartja a fogalmi racionalizmussal szemben igaznak — az élet tovarohanó és változó áramába állítja, amely egyhamar elnyeli. Így az élet zúgó-változó folyamának dinamikája magával sodor minden változatlan elvet, statikus lényeket, elmosza a szilárd szellemi partot. Az Élet győzelme a relatívumnak diadala az abszolútum fölött, a tovatűnőnek az örökkévaló fölött. A «minden változik» herakleitosi elvnek abszolúttá emelése a tudományt fellazítja, sőt feloldja, minden szilárdat kilúgoz belőle. Az igazságok csak hasznos és alkalmi munkahipotézissé halványulnak; a logikai törvények csak gazdaságos gondolatszokássá biologizálódnak; a dolgok pusztá ismeret-szimbolummá vékonyulnak, a természeti törvények csak gyakorlati megközelítő statisztikai értékekké fokozódnak le; a gondolati szükségképesség csak számítási lehetőséggé, a bizonyosság sejtéssé csúszik alá; az «objektív» tény csak az elmének szubjektív, módszertani virtuóz műfogásává törpül a megismerés munkája számára; minden ismeret fikcióvá légneműsödik; a gyakorlatnak életperspektivizmusa dönt a teoretikum fölött, az ösztönök és érzelmek győznek intuíció útján a racionális gondolkodás fölött. Mindebben egy úton halad bizonyos elágazásokkal a pragmatizmus, a gondolatökonomizmus, a bergsoni intuicionizmus, az egzisztenciális filozófia, az újpozitivizmus, az újromantika és a misztika.

A XX. század irracionalizmusa *Herakleitos* nyomában

halad, aki minden fogalmat a világ relatív folyásában oldott fel. De azért ebben a században is élnek eleai-típusú gondolkodók is a *Parmenides* fajtájából, akik a valóság és élet tova-zúgó hullámaiban az ész erejével a szilárdat, a változatlant, az abszolútumot keresik: az égbolt folyton változó felhői között az örök igazságok és értékek állócsillagai után kutatnak. Az *Életnek* irracionális ösztönös dinamikájával szemben nem mondanak le az *Ész* szellemi hatalmának statikájáról. A változó tarka tartalmakkal szembeszegezik a változatlan és állandó formák kategóriáit, a létnek világa fölé feszítik ki az érvénynek logikai hálóját s a valóság birodalma fölött iparkodnak szemlélni az örök értékek rendszerét. Ma jobban, mint valaha, szembenáll egymással a kor gondolkozásában az *Élet* relativizmusa és az *Ész* abszolutizmusa, a korszellemnek a mélységből feltörő irracionalizmusa és a tudományos jellegét megőrizni törekvő filozófiának racionalizmusa, az előbbinek nyugtalan és meleg élménymámora, az utóbbinak nyugodt és hideg logizmusa: az egyik feltétlenül hisz az *Élet* hatalmában, a másik az *Észnek* minden fölött diadalmas uralmában. A *Bios* híve a gondolkodást csak az élet hasznos termékének nézi, a *Logos* híve az életet csak a gondolkodás egyik kategóriájának tekinti; az előbbi szétrombolja az igazságot, mert az élettől függővé teszi, az utóbbi elhalványítja a valóságot, mert az ész szürke fogalmaiban akarja az eleven tarka világot felfogni; az előbbi kezében az értelem az élet puszta szerszámává törpül, az utóbbi szemében a lüktető, pirosuló élet a gondolkodás egyik szkémájává szürkül.

Élet és gondolkodás, irracionalizmus és racionalizmus, gyakorlat és tudomány azonban csakis az elméletben kihelyezve áll ily élesen és idegenül egymással szemben. A valóságban egymást folyton táplálják és kiegészítik, együtt járnak, válhatatlan egységet alkotnak. Csakhogy a hangsúly hol az egyikken, hol a másikon van nagyobb erővel: a XIX. században a gondolkodáson, a XX. században inkább az *Élet*en. Ha az egyik túlsúlyra jut, akkor hatalmát a másik le akarja rázni s új erőre kap: a racionalizmus és irracionalizmus, felvilágosodás és romantika, elvont fogalmi észmunka és kon-

krét szemléletes gondolkodásmód hullámszerűen váltakoznak, a nélkül, hogy bizonyos mértékig nélkülözhetnék egymást. A tudomány is kap hatalmas indítékokat az Életnek irracionális, érzelmi és akarati háttéréből s az élet ereje is fel-fokozódik a tudomány fogalmi munkája nyomán.

Az irracionálizmus különféle irányai a XIX. század túlzó racionalizmusával szemben helyesen mutatnak rá arra, hogy a világ jelenségei nemcsak törvényszerűen egyformák, de egymástól egyedileg különbözők is s ezért az egyedi létformát tisztelni és vizsgálni kell; hogy nem minden egyszerűen egyetemesíthető és racionalizálható; hogy a világ több, mint merő mechanizmus, több, mint óriási mennyiségtani feladat, amelyet az ész a Laplace formulája alapján megoldhat; hogy a világ nemcsak mérhető mennyiségekből áll, hanem benne mérhetetlen egyedi és ősi minőség lakozik. Ezek az egyedi létformák azonban nem állanak mégsem ily mereven az általánossal szemben, mert sok-sok tulajdonságukat az általános átfogja. Ha pedig a tudomány a dolgokban nem az általánost, hanem az egyszerűt-egyedit kutatja, ez az individualizálás még nem jelenti eleve azt is, hogy bele kell vesznie az irracionálizmus szétfolyó áramába. A XX. század tudománya már szakított a XIX. századnak azzal a dogmájával, hogy az észnek főadata csakis az általánosnak, a törvényszerűnek kiszívása lenne s az igazság csakis az általánosban lakozhatnék. A fogalomalkotás nem eleve, természeténél fogva általánosító: nemcsak univerzális, hanem szinguláris fogalom is van. Az utóbbit a XIX. században úgyszólván csak az iskolai logika ismerte: a XX. században az egyedi fogalom erélyesen benyomult a tudomány szellemébe és módszertani gyakorlatába, sőt a metafizikába.

Nyilvánvaló, hogy a tudomány nem merőben általánosító elvont fogalmi szkéma; de másfelől az is bizonyos, hogy az Élet sem csak tarkán változó folyás és lendület, benne is van bizonyos állandó elem, szilárdabb rend. A szerves életben az egész és részei között állandó strukturális viszony áll fenn, a különbségek mellett van megegyezés is, a variációban benne lakozik állandó rend is. Ahol pedig rend van, ott az ész jogosan veti ki logizáló törzsfogalmainak hálóját. Azonban az

Élet híve a fejlődésben örökösen csak a változást látja, míg az Ész védője mindig a rendre függeszti szemét : az egyik az élőlényben mindig csak a funkciókat tartja szeme előtt, a másik meg csak a struktúrát ; az egyik a szervek dinamikájára, a másik csak a szervek statikájára gondol, pedig a kettő válhatatlan egység. Az Élet nemcsak fejlődés, de rend is : viszont a gondolkodás nemcsak rendet teremt, de fejlődik is.

A természetben rend van, amelyet eszünk meg tud ragadni. A dolgok egyediek és különfélék ugyan, de bennük lakozik bizonyos egyneműség és tárgyi rend is. S az észnek is megvan a maga kategória-rendje, amely csodálatosan megfelel a tárgyi rendnek. Ha nem lenne meg a kettő között ez a conformitas, akkor a megismerés lehetetlenné válnék. Az Ész logikája nem szuveréne lebeg a világ fölött, hanem benső összhangban van vele. A dolgok rendje a fogalmak rendjével, ha sok tévedés árán s nem kimerítőleg is, fokozatosan kidolgozható, mert a kategóriák az észnek nem pusztán szubjektív törzsfogalmak, hanem objektív érvényük is van. A logika résztvesz a természet célszerű organizálásában s ezt mélyen áthatja. Az Ész és a Világ bizonyos megfelelőségének metafizikai föltevése nélkül érthetetlen a tudományos megismerés, a tudománynak a valóságot bámulatosan anticipáló gondolkodása és technikai alkalmazása.

A gondolkodás kategóriái tehát nem állanak ellentétben az Élettel sem : nem olyan merevek és erőszakoltak, nem oly hidegek és meddők, mint az irracionalizmus elragalmazza őket, hanem rugalmasak, a valósághoz és az élethez símulók, velük homológok és ezért termékenyek. Ha annyira idegenek lennének a valósággal szemben, akkor miképpen érthetnők meg, hogy a tudomány a valóságot oly csodálatos sikerrel tudja meghódítani, az ész matematikai spekulatív szempontjait a valóságra oly sikeresen tudja alkalmazni, a világot minden irányban hatalmába ejteni s gyakorlatilag-technikailag kiaknázni? A XX század irracionalizmusa nem tudja sem az elméletben, sem a gyakorlatban kimutatni a tudománynak tehetetlenségét, megtörni az Észnek kategoriális hatalmát. Legfeljebb tudatosabbá teszi — s ez érdeme — a tudománynak korlátait és egyoldalúságát, erősebb fényt

derít ateorétikus, érzelmi és akarati tényezőire, az élet mélyéből feltörő erőkkel való összefüggésére és küzdelmére. Amikor azonban ezt cselekszi, maga is az *Ész* formáit használja, mintegy az *irracionalizmust racionalizálja*. A valóság szerinte alogikus, ezért nem racionális gondolkodással, hanem csak az intuíció erejével ragadható meg a maga eredeti mivoltában. De amikor az irracionalizmus különféle válfaja a valóságot alogikusnak minősíti, vajjon ugyanakkor már nem használja-e ebben a meghatározásában a logikát, amelyre az *Észnek* tőle lenézett tudománya mindezidáig támaszkodott? Az *Élet* hatalmának elmélete az *Ésszel* szemben maga is észbeli szerkesztmény, amely fogalmakkal dolgozik, meghatároz és osztályoz, azonosít és különböztet, bizonyít és cáfol, következtet és számol. De mehet-e az irracionalizmus elmélete logika nélkül egyáltalán filozófia-számba?

Az irracionalizmus iránya is számos értékes és termékeny intuitív gondolattal gyarapította megismerésünket. Ennek logikai formát és igazolt alkatot azonban mindig csak az *Ész* tevékenysége tud adni. A XX. század anti-intellektualizmusa sokszor termékenyen figyelmeztet a világ minőségi oldalára is, amiről már a gondolkodást bizonyos fokig leszoktatta a Galileitől kezdve mindent mennyiségi viszonyra visszavezető természettudomány: ma már az egyedi minőségek kutatása is komoly tudományos feladat számába megy. De azért továbbra is kérdezhetjük: honnan veszi a jogot az irracionalizmus az *Élet* nevében, hogy a valóság vizsgálatában csakis a folytonos egyedi változást, a teremtő levést vegye figyelembe s mindazt, ami általános, ami ismétlődő, ami rendet és törvényszerűséget jelent s a természet fölött szellemi és technikai hatalmat képvisel, megvesse, mellőzze, vagy legalább is másodrendűvé törpítse? A XX. századnak ezzel a filozófiájával nem szabad lenéznünk a XIX. század gondolkodásmódját: hisz ennek értékes örökségéből élünk, amely a fejlődésnek természetes szakasza volt. Alapeszméi és törzsfogalmi a multból beleterjednek lépten-nyomon — egyszer pozitív, máskor negatív előjellel — jelenünkbe is.

Sokszor olyan célok és feladatok nem teljesítésével

vádolja az irracionális áramlata a tudományt, amelyeket ez nem is tűz ki felelőssége tudatában maga elé. Vajjon állította-e valaha a komoly s nem műkedvelő tudomány, hogy a valóságról teljesen adaequat képet tud szerkeszteni, a dolgok végső lényegét meg tudja ragadni s határtalanul színes és sokrétű egvediségüket ki tudja méríteni? Vajjon a tudománynak, amikor lehetőleg mindent quantifikál s törvényszerű, *általános* formulákat állapít meg, van-e eszé ágában is megtagadni az *élmény*-valóságnak minőségekben gazdag, konkrét, *egyedi* jellegét? Vajjon tagadja-e a szemlélet jelentőségét az elvont gondolkodás spekulatív ereje mellett? Vajjon éppen a tudományok legkiválóbb képviselői nem hangoztatják-e az intuíciónak, a közvetlen s nem-fogalmi lényeglátásnak felfedezésükben játszott jelentékeny szerepét? Vajjon nem hatja-e át éppen a mai szaktudományt a végső kérdésekre nézve az *ignorabimus*nak gögtől mentes hangulata? Vajjon a problématudatnak mind nagyobb elfinomodása nem éppen az irracionális malmára hajtja-e a vizet, amikor a mind több tudás mind több problémát is jelent s egyben mind élénkebben figyelmeztet az ész gyarlóságára, a tudomány határait a valósággal és étellel szemben?

A tudomány portáján mindezekben az irracionális nyitott ajtókat dönget. Helyes, ha a tudományt figyelmezteti néha büszke egyoldalúságára. De ha a tudomány bizonyos feladatok szempontjából tehetetlennek és meddőnek tartja, vajjon mit iktat az ész munkájának helyébe? Közvetlen, szétfolyó, amorf meglátásokat, szeszélyes intuitív ötleteket és gerjedelmeket, érzelmi sejtéseket, ösztönös villódzásokat, szubjektív lelki felmozdulásokat, rendszertelen akarati kapródzásokat. Vajjon nem kénytelen-e, ha komolyan akarja használni az életnek közvetlen felláncolásait, ezeket az ész formáiba önteni, a logika közös nevezőjére hozni, mindenki számára érthetővé tenni, azaz: racionalizálni? Így az Élet dinamikája nyilván rászorul a gondolkodás statikájára, az Élet létbeli folyása a tudomány észbeli formáinak logikai szilárdságára. Az Élet relatív tartalma csak valami állandó abszolútumon mérhető s viszont az abszolútum az Élet relatívumában bontakozik ki. Ezen

az alapon szükségképen kezdet kell fognia az irracionális és a racionalizmus, a relativizmus és az abszolútizmus, a dinamikus és a statikus világnézet képviselőinek. Élet és gondolkodás szerves egység: a gondolkodás a magát formáló Életnek felsőbbrendű aktusa. Az Élet termékenyen fejleszti a gondolkodást s a gondolkodás plasztikusan mintázza az életet. Az Életnek, ha nem akar szétfolyni, gondolkodnia kell; s a gondolkodásnak, ha nem akar elvontan kiszáradni, elevenen élnie kell. Az Életben válik reálissá a gondolkodás s a gondolkodásban emelkedik ideálissá az élet. Az Élet megvalósítja a gondolatot s a gondolat megtisztítja az Életet. Ha az Élet elszakad a gondolkodástól, magasabb értelmétől megfosztott természeti folyamattá automatizálódik; ha a gondolkodás viszont elidegenedik az Élettől, öncélú meddőségre kárhózik. A tudomány fogalmainak az Életben kell gyökerezniük s az Életnek a tudomány fogalmaiban kell megszilárdulniuk. A tudomány nem lebeghet mint üres észformák rendszere az Élet fölött, amelyből tartalmat kell merítenie: s az Életnek, mint formátlan tartalomnak nem szabad meddón sóvárognia az Ész kategóriái után, hogy ezeket betöltse, hanem a kettőnek szervesen együtt kell működni s békésen élnie. A gondolkodás Élet nélkül elvontan üres: az Élet gondolkodás nélkül ösztönösen vak. A XX. század filozófiája sem teheti őket igazán egymás ellenségévé, legfeljebb az elmélet dialektikus légkörében. A kultúra mindig kettőből támad: érték-érzésből és gondolkodásból.

Ha az irracionális irány a szellemet az élet elleniségének kiáltja is ki, századunknak más gondolkodói már kísérletet tesznek arra, hogy az élettelen *testi*, az *élő*, a *lelki* és a *szellemi* világot mint egymás fölé szervezkedő létrétegek egységes hierarchiáját építse föl. *Hartmann N.* mind a négy létsíkot autonómnak tartja ugyan, de úgy, hogy minden létfokozat a legszorosabb összefüggésben van az alacsonyabb rétegekkel, ezekre támaszkodik s ezekkel tűnik is el. Az *élettelen testi valóság* kiterjedt, elemekre bontható, melyek a tér bizonyos részeit egymás mellett betöltik. Az *élő szervezet* is ezekből épül fel, de egy létplusz jellemzi: a részek

sokféléjén az Egész uralkodik. Az élő lények némelyikének a pusztá életjelenségeken kívül *lelki jelenségei* vannak, amelyek sajátyszerű Én-gócponthoz tartoznak, a tudathoz, amely előtt a dolgok mint tárgyak megjelennek s amely akaratával a dolgokra tud hatni, a világfolyamat rendjébe belenyúlni, miközben érzelmei vannak, kellemesen vagy kellemetlenül érzi magát. Ez a lelki élet az érzékileg észrevehető anyagi világ területére vonatkozik, a világ hat reá s ő hat vissza a világra. A *szellem* ennek fölébe helyezkedik*: a jelentések és értékek világába emelkedik; nincs kötve az érzékihez, ebben meglátja az általános értelmet, a relativumot az abszolútumon méri. Ez a szellem objektiválja a maga jelentéseit és értékeit a vallásban, erkölcsben, művészetben, tudományban, jogrendszerben. A szellemnek ezek az objektivált formái érzéki-anyagi burokokban jelentkeznek: hang- és írásbeli jelekben, társas viselkedési módokban, kultuszformákban, képekben, szobrokban, épületekben, könyvekben stb. A szellem mindig a *mundus sensibilis*-ben van adva számunkra: az érzéki jelekből kell megragadnunk, megértenünk, kihallanunk a szellem jelentéseit, céljainak és értékeinek összefüggéseit. A szellem tehát rászorul a lélek segítségére, amely az érzéki szemléletek útján mintegy a nyersanyagot szolgáltatja s az ösztönök, akarási és érzelmek mint indítékok útján az értékjelentések foganásában segítenek neki. A szellem létfokozata a lélek hajlamainak, fogékonyságának, képességeinek létrétegén keresztül lenyúlik a biológiai létsíkba is s ezen át függ az élettelen világtól is. De azért ennek a függésnek ellenére a többi létréteggel szemben a szellem bizonyos fokig autonóm, a léthierarchia csúcsán trónol: az egész testi-lelki ember elé célokat tűz ki, ennek tevékenységét a szellemi jelentések és értékek irányában formálja: gondolkodását az igazságérték, cselekvését az erkölcsi érték, alkotásait a művészi érték értelmében szabályozza. Az eltűnő testet örök értékjelentések hordozójává avatja. Hogyan lehetne tehát a Szellem az Életnek ellensége? Ellenkezőleg: a Szellem a maga gondolkodásával és értékelésével az Életet szolgálja, mert fölemeli, tágítja, megtisztítja, megnemesíti, felsőbbrendű

szintézisbe iktatja. A Szellemnek így felfogott gondolata az irracionalizmust és a racionalizmust, az Életet és a Tudományt egymással kibékíti és összhangba hozza. Az Élet természeti oldalára célozva, itt is igaz Goethe szava: «Wer vom Geiste handelt, muss die Natur, wer von der Natur spricht, muss den Geist voraussetzen.»

Az irracionalizmus természeténél fogva hadilábon áll az észnek egységesen fogalmilag kicsiszolt nagy filozófiai rendszereivel. Távolról sem lehet becsvágya intuitív ötletfoltokból rendszert összefércelni, mert ez szembeszökő önellenmondás lenne: a rendszer lényege a szoros, logikailag igazolt összefüggés. Az életfilozófusok ezért nem szisztematikus filozófusok. Dilthey például a filozófia feladatát a világnézetek típizálásában látja s nem új egységes rendszer megteremtésében. Nietzsche, Bergson, Klages stb. gondolatgazdagsága nem kristályosodik ki fogalmi rendszerré: ez alapelvükkel is ellenkeznék. A rendszer az irracionalizmus szemében csak személyes, de nem logikai-tárgyi ügy. Ha önkénytelenül is a logika fonalán rendszeresebben s nem aforisztikusan fejtik ki gondolataikat, akkor is ezt «nyílt rendszernek» minősítik. Miért? Mert náluk az egyetemesnek, az egynek, az abszolútumnak helyébe a különösnek, az egyesnek, az egyedinek sokasága lép, ez pedig kimeríthetetlen, folyton növekvőben van, sohasem alkothat zárt rendszert. A rendszer előttük eleve gyanús, mert az Élet tarka teremtő egyedi gazdagsága nem gyömszölhető bele egy «rendszer» fogalmi fiókjaiba, mint ahogy az Észnek XIX. századi szürke logikai bürokratizmusa elgondolta. Nietzsche szava a XX. században jut érvényre: *systematisch, also unwahr*.

Az Élet filozófiája itt is túlzásba megy, mert megfelelkezik arról, hogy amikor a gondolkodás az egyest elkülöníti és partikularizálja, amikor az Egész szerkezetét, mint a részeknek kölcsönös összefüggését megállapítja, amikor tagol: akkor is már szisztematizál. Azonban a Logos híveinek táborában is századunkban erősen megfogyatkozott a filozófiai rendszeralkotás kedve és lehetősége. Ma, a szaktudományok rendkívüli előrehaladása korában, nem lehet könnyű

szerrel, mint a XIX. század elején, a nagy német idealizmus korában, néhány formális ösztövért elvet kijelenteni s ezekből a színes, gazdag világot mindenestül levezetni. A tudományok kategóriarendszere rendkívül kitágult: nem lehet rájuk erőszakolni apriori módon a tünemények sajátosságaihoz nem illő alapkategóriákat, amelyekből a «rendszer» kiindul. Így nem természetes, hanem csak mesterkéltné egység kölcsönözhető a filozófiai világnak. Ma már eleve idegenkedik a kritikai gondolkodás olyan «rendszerőtől», amely a létet a tudatból vagy a tudatot a létből, a szellemet az anyagból vagy az anyagot a szellemből, az életet a mechanizmusból vagy a mechanizmust az életből, a világot pszichomorf monaszokból vagy a monaszokat a világból, az egész emberi történetet a gazdasági viszonyokból, a tudatot a tudattalantól akarja maradék nélkül levezetni s magyarázni. Korunk ezért nem lehet a zárt, fényes és bámulatot parancsoló, szilárd logikai architektúrájú és impozáns rendszerek kora. Ha ilyen rendszer merész fogalmi oromzatával mégis fölbukkan, csakhamar el is tűnik.

A végső cél természetesen a rendszer, mert a világ egyseges reális összefüggésének a fogalmak logikai rendszere felel meg. Ehhez az eszményi célhoz mérten azonban a XX. század filozófusa szerényebbé halkult. A világ és élet nagy problémáin töri ugyan a fejét, az egyes örök problémák megoldására kísérletet tesz, de sokkal óvatosabb, a nehézségeknek jobban tudatában van, semhogy egyhamar zárt rendszert szerkesztene, amelynek alapkategóriái mint állványok csakhamar összeomlanak vagy idővel elkorhadnak. Századunk bölcselkedésének ez is jellegzetes vonása: az óvatos bizonytalanságnak s a gondolkodás eredményeivel való elégedetlenségnek dianoétikus erénye mintha növekvőben lenne. A részletproblémákra vonatkozó filozófiai gondolkodás rendszeres ugyan, de fél magától a végső és teljes «rendszer» alkotásától, amely fölteszi már az összes örök problémák tárgyi megoldását. Ehhez mérten pedig túljózan és nagyobb valóságérzékű a XX. század fia.